

ו. ערעור תיאוריית הפילוסופים בפיסיקה ומדוע המאמין בתורה אינו תלוי בה (יג-יד)

יג

אמר הכוזרי: אני רואה לאלה הדברים הפילוסופיים יתרון דיוק ואמות על פני שאר הדברים (= שאר החכמות והאמונות).

יד

אמר החבר: וזה מה שהייתי מפחד אודותיך! מהפתוי ומנוחת הנפש בדעותיהם! שאחר שהתאמת מהם המופת בהכמות הלמודיות (=מתמטיקה) וב(תורת ה)הגיון, בטוח הנפשות בכל מה שאמרוהו בטבע (=פיסיקה) ובמה שאחר הטבע (=מטפיסיקה), ונחשב שכל מה שאמרוהו - מופת (=מוכח).

והאם לא תטיל ספק בטענותיהם בארבעת היסודות - תחלה?⁶⁴ ותתבע אותם (להביא ראיה) בעולם האש, אשר הם טוענים ששם האש האתרתית שאין גוון לה אשר ימנע גוון השמים והכוכבים?⁶⁵ מתי השגנו אנחנו אש יסודית?! אבל איכות (=השפעת ה)חמה בתכלית (בשיא החום) אם תחול בארץ - תהיה גחלת, ואם תחול באויר - תהיה שלהבת, ואם תחול במים - תהיה רותחין!

ומתי ראינו "גוף אשי ואוירי" נכנסים בחמר הצמחים ובעלי החיים, עד שנגזר (=שנכריע) שהוא מרכב מהארבעה כלם: אש ואויר ומים וארץ? נניח שהשגנו המים והארץ והשתנותם והכנסם בחמר הצמחים, אך לאויר ולחם השמש עזר בהויה בדרך האיכות (=השפעה חיצונית), לא בגוף אש ולא בגוף אויר!⁶⁶

או מתי ראינו אותם מתפרקים אל אלה הארבעה בעינם? אם התפרק חלק אל הדומה לעפר, הרי אינו עפר, אלא אפר, ראוי לרפואה כלשהי, והחלק המתפרק אל הדומה למים אינו מים, אלא תמצית או לחות, ארסית או מזונית, לא מי שתיה, והחלק המתפרק אל הדומה לאויר הוא קיטור או אד, לא אויר ראוי לנשימה. ואלה גם פן פעמים רבות ישתנו אל בעלי חיים או אל צמחים, או יקשרו אל חלקי הארץ, ויעברו

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 64 זעקה זו זועק ריה"ל כקול קורא במדבר, בשעה שחכמים רבים מכירים את הספקות הללו, ואף על פי כן אינם מעזים לחלוק על הפילוסופים. רק ארבע מאות שנה אחריו יבואו חכמים ויחלקו על דבריהם. ובאמת בכל דור יש תפיסות ששולטות בחברה, ואף שכולם מכירים בבעיות שבהן - איש אינו מעז להרים ראש ולהתנגד. ריה"ל היה יחיד בדורו בעניין זה.
- 65 כי גלגל האש מקיף את האטמוספירה, היא גלגל האויר, ואם היה לאש היסודית גוון היא היתה מסתירה את גוון השמים ואת הכוכבים.
- 66 הצמח משתמש במים או באויר או בחום השמש, אך אין זה אומר שהוא מורכב מהם או מהדומה להם.

מסלול 1: יום ג לפרשת יתרו
מסלול 2: יום ה לפרשת בשלח

מהשתנות אֶל השתנות, ובאפן נדיר יקרה שההשתנות תהיה אֶל יסוד טהור. אכן אחר החקירה יצא לנו ההכרח במאמר (המכיר במציאות) ב"חם והקר והלחות והיבש", ושהם איכות ראשוניות (=תכונות המתגלות בנמצאים אך לא יוצרות אותם), לא ימלט מהן או ממצועעיהן גוף מן הגופים. ושהשכל יפרק המרכבים אליהן, וירכיבם מהן, ויניח להן עצמים נושאים אותן. ויאמר "אש ואויר ומים וארץ" - בציוור ובמאמר (=מושגים מופשטים), לא בשהם היו אי פעם פשוטים חוץ לשכל, והתרכב מהם כל מתהווה.

ואין לאמר (דבר) זה (שיש ארבעה יסודות)? והם לאמר (=יאמינו בדבר) הקדמות, ואם כן לא חדל האדם מלהתהוות מזרע ודם, והדם מהמזונות, והמזונות מהצמחים, והצמחים, כמו שאמרנו, מזרעים ומים אשר ישתנו למזון מתאים להם בעזר מהשמש והאוויר והארץ, ואפלו לכל הפוכים ויחסי הגלגלים - רשם (=השפעה) ועזר בו. הרי זה הספק ביסודות - לפי דעתם.

אבל לפי דעת התורה, הנה ה' ברא את העולם כמו שהוא, וחייתיו וצמחיו - מעצבים, ולא הצטרך להקדמת מצועים והרכבת מרכבות⁶⁷. ובתורה בהדוש - יקל כל קשה

הערות - ילמד עניים דרכו

67 אמנם הרמב"ם במו"נ ב, כו מציע על פי המדרש, שהיתה הדרגה במעשה בראשית ולא שכל הדברים נבראו מיד יש מאין. וכך גם שיטת הרמב"ן בבראשית א, א; א, ח. אולם גם ריה"ל מציע אפשרות זו במאמר א, סז. כוונת ריה"ל כאן שאין הכרח להיות תקועים בתאוריה ספציפית כיצד נברא העולם. כיוון שאנו מאמינים שהכל נברא ברצון ה' וביכולתו לברוא הכל "יש מאין", ממילא אין כלל הבחנה מבחינתו אם נברא הכל מיד יש מאין או שנברא בשלבים, על ידי גלגלים ויסודות. וכך קובע ריה"ל גם במאמר א, פט-צא - שאין זה משנה אם הניסים נעשים "יש מאין" או "יש מיש", העיקר שברור שהם פעולה שנעשית ע"י הרצון ה'. וכך גם במשפט הבא: אנו יודעים שאדם המקיים מצוות זוכה להישארות הנפש, ואם כן לא משנה איך זה קורה ואם הנפש רוחנית או גשמית. לפילוסוף שקבע שתכלית האדם בהשגת המושכלות, משפטים אלו של ריה"ל מפילים את משמעות קיומו. אך ריה"ל מעמיד את התכלית בעבודת האדם את ה'. ואם כן אין זה משנה כיצד ה' ברא את העולם, ובלבד שתאמין בכך שיש אלוה והוא משגיח ומצווה ואתה מחויב לו ולעבודתו, ותכלית האדם לדבוק בו על ידי עבודה זו. אולם לאחר העבודה - ודאי יזכה האדם לנבואה, ואז יקבל את הדברים על אמיתתם, אך לא דרך שכלו, ואז יגיע לדבקת גדולה יותר!

בניגוד לעיסוק של "מה שהיה" ו"מה שיהיה", בעניין בירור דרכי השגחת ה' בעולם - ריה"ל דורש את הלימוד, אף שלא ניתן להגיע לתכלית הידיעה, כפי שכותב לקמן בסעיף כב. וכן כתב הרמב"ן בשער הגמול: "ואם תשאל עלינו: כיון שיש עניין נעלם במשפט (=במשפט ה') בעולם, שלא נדע להשיב על כל מקרה מדוע צדיק ורע לו, ונצטרך להאמין בצדקו מצד שופט האמת יתברך ויתעלה, למה תטריח אותנו ותצווה עלינו ללמוד הטענות שפירשנו והסוד שרמזנו, ולא נשליך הכל על הסמך שנעשה בסוף שאין לפניו לא עוולה ולא שכחה, אלא שכל דבריו במשפט? זו טענת הכסילים מואסי חכמה! כי נועיל לעצמנו בלימוד שהזכרנו להיותנו חכמים ויודעי אלוהים יתברך מדרך האל וממעשיו. ועוד נהיה מאמינים ובוטחים באמונתנו בנודע ובנעלם יותר מזולתנו, כי נלמוד שתום מן המפורש לידע יושר הדין וצדק המשפט. וכן חובת כל נברא עובד מאהבה ומיראה לתור בדעתו לצדק המשפט ולאמת הדין כפי מה שידו משגת, והם הדרכים שפירשנו מדרכי חכמים, כדי שתתישב דעתו

ויתאפשר כל נבצר. אם תדמה שזה העולם לא היה ואחר כך היה ברצון ה', בעת שרצה ואין שרצה, לא תצטער בחקירה "איך התהוו הגופות" ו"איך נקשרו בהם הנפשות", ולא תדחה נפשך לקבל את הרקיע (עיין בראשית א, ז) ו"המים אשר מעל לשמים" (תהלים קמח, ד), ואת השדים אשר יזכירם החכמים, ואת החדשות שמצפים להן, כימות המשיח ותחית המתים והעולם הבא. ומה אנו צריכים לזאת התחבולה (=להסברים השכליים המובאים בסוף סעיף יב) ב"השארות הנפש אחר כלות הגוף", והמודיע הנאמן המקבל (=משה) ככר אמת אצלנו היעודים (=הגמול), הניחם שיהיו רוחניים או גשמיים. ואם תלך אחר דרך ההגיון לקיים בה הדעות ולבטלן - יכלו החיים ללא תוצאה!

ז. ערעור תיאוריית הפילוסופים בנפש האדם ושרק הנבואה היא הדרך לידיעת דברים אלו (יד)

ומי ערב לנו לאמתת מה שהבאנו ש"הנפש עצם שכלי, אינו מגבל במקום ולא תשיגהו הויה ולא הפסד?" ובמה זה תבחן (=תבדל) נפשי מנפשך, או מן השכל הפועל, ושאר העלות והעלה הראשונה?⁶⁸ ועוד, איך לא יתאחדו נפש ארסטו ונפש אפלטון, וידע כל אחד מהם (את) חברו, ונאמונתו ומצפונו (=וסודותיו)?

וכל הפילוסופים - (אם הנפש עצם רוחני כמו המלאכים, וגם המושכל הופך אצלה ל"שכל בפועל" שהוא קיים לנצח) איך לא ישפילו משפליהם בבת אחת, כמו שהם אצל האל ואצל השכל הפועל? ואיך תשיגם השכחה? ולמה יצטרכו למחשבה במשפליהם חלק אחר חלק? ועוד, (אם הנפש ומושכלה אינם תלויים בכלי הגוף) איך לא ימצא הפילוסוף את נפשו כאשר יישן, וכאשר ישתכר, וכאשר תפגעו מחלה או מכה במחו, וכאשר יזקין ויבלה מזקן? (אם הזהות של נפש האדם היא מה שהשיג) מה נאמר על מי שהגיע עד קצה (=שיא) חכמת הפילוסופיה, וקרהו בלבול המרה השחורה או פגיעה נפשית ושכח כל חכמתו, האם אין ההוא - הוא בעצמו, או (ש)נאמר שהוא זולתו? ועוד, נניח שהוא הבריא מחליו בהדרגה, והחל ללמד מההתחלה, והזקין ולא השיג החכמה הראשונה, האם יהיו לו שתי נפשות נבדלות, האחת זולת האחרת? ועוד, נניח שנשתנה מזגו אל אהבת הנצוח (=השורה) והתאוות, האם נאמר שיש לו נפש בגן עדן ונפש בגיהנום?

הערות - ילמד ענוים דרכו

בעיני ויתאמת אליו דין בוראו כמצדיק מה ששיגו, ויכיר הדין והצדק במה שהוא נעלם ממנו... אולם רס"ג והרמב"ם וחובות הלבבות ראו בלימוד הפיסיקה את הבסיס ללימוד ולבירור ענייני האלוהות - המטפיסיקה, ובבירור ענייני האלוהות (כפי היכולת) כחלק מהעבודה והמצווה שהיא לדעת את ה' כפי היכולת השכלית גם על ידי השכל ולא רק בדרכי הנבואה. ולא מתוך סקרנות אינטלקטואלית אלא מתוך עבודת ה'.

68 כי אם מה שנשאר בנפש זה המושכלות שהשיג, שהן "שכל בפועל" - והרי בזה הוא שווה ל"השכל הפועל", מה נשאר מהאישיות של אותה נפש כנמצא נפרד מהשכל הפועל?

ואילו הם הגבולות של החכמה (=המינימום הנצרך מדיעת החכמה) אשר תעשה בהם נפש האדם נבדלת מהגוף, בלתי אובדת? אם בכל ידיעת הנמצאות - הרי הרבה נשאר לפילוסוף שאינו יודעו ממה שבשמים ובארץ וביים. ואם מספיק קצת - הרי כל נפש מדברת היא נבדלת, לפי שהמשפלות הראשונים טבועים בה! ואם אמנם תבדל הנפש בציוור המשפלות העשרה (שהם העצם, הכמות, האיכות, היחס, המקום, הזמן, המצב, הקניין, הפעולה, ההיפעלות) ומה שמעליהם מהתחלות המחשבה - ויכללו בהם הנמצאים כלם כשיקחם הגיוניים מבלי להתחקות אחר חלקיהם (למצות את פרטיהם) - הרי זו חכמה קלה, תשג ביומה, ורחוק מן הדעת שיעשה האדם מלאך ביומו (=כיום אחד). ואם אין מנוס מלהתחקות אחריהם ולהקיף אותם הגיוניים וטבעיים (=מבחינה לוגית וטבעית), הרי זה דבר בלתי משג, ולפיכך הוא (=אותו אדם) אובד וכלה בלי ספק לדעתם.

הנה כבר התפתית לדמיונות נפסדים, ובקשת מה שלא נתן לך בוראך יכלת עליו, ולא הושם בטבע בשור ודם השגתו בהקש. אבל הושם זה בטבע הסגלות (=הנביאים) מסגלת בני האדם (=מבני ישראל), בתנאים אשר הזכרנום (=כשהאומה בשלמותה ובארצה ומקיימת מצוות בוראה), יהיו להם אותן הנפשות אשר יצירו העולם בכללו, ויראו אלהיהן ומלאכיו, ויראו קצתם את קצתם, וידעו קצתם מצפוני (=סודות) קצתם, כמו שאמר: "גם אני ידעתי החשו" (מלב, ב).⁶⁹ ואנחנו לא נדע איך זה ובמה זה אם לא שיבואנו מדרך הנבואה.

ואלו היתה חכמת הפילוסופים בזה אמת - היו משיגים אותה (=את מדרגת הנבואה, בעצמם)⁷⁰, הואיל והם מדברים (כאילו הם יודעים) בנפשות ובנבואה (=על מהות הנפש ועל היכולת הנבואית ואיך מגיעים אליה), אך הם פשאר בני אדם. אמת שיש להם יתרון בחכמה האנושית, כמו שהיה אומר סוקרטס לאנשי אתונה:⁷¹ "הוי העם, אני איני מכחיש חכמתכם האלהית, אלא אני אומר שאיני יודעה, אבל אני חכם בחכמה אנושית". ויש להם התנצלות, מאחר שהצרכו להקשיהם להעדר (בגלל חסרון) הנבואה והאור האלהי אצלם, (ועל כן) שכללו את החכמות המופתיות שכלול שאין שיא אחריו, והתחידו (=והתרכזו, והתמסרו) לזה.

ואין מחלקת בין שני אנשים בחכמות ההן (כגון במתמטיקה), (לעומת זאת) כמעט שאין הספמה בין שני אנשים במה שהשתדלו אחר זה בדעות במה שאחר הטבע (=מדע האלוהות)⁷², ואף בהרבה מהטבע (=פיסיקה). ואם מצאת חבורה מסכימה לדעה אחת,

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 69 אלישע הנביא לבני הנביאים, על שאליהו ילקח מאיתו באותו היום.
70 כך הקשה גם המלך העצמו במאמר א,ד על הפילוסוף: "על פי מעשי הפילוסופים, ידיעותיהם, חקירותיהם ומאמצייהם, היה ראוי שתהא הנבואה מפורסמת ונפוצה אצלם בשל דבקותם ברוחניות".
71 עיין מאמר ד,יג.
72 מה שמוכיח שלא ניתן להגיע לחקר האמת בענייני האמונה על ידי שימוש בשכל האנושי.

אין זה להקירה (=בעקבות חקירה) ומסקנה שעמדו עליה דעותיהם, אלא שהם סיעת אחד המדברים (=תלמידי אחד מהפילוסופים), המקבלים ממנו, כסיעת פיתגורס וסיעת אפודוקלס וסיעת ארסטו וסיעת אפלטון וזולתם, ו"אנשי הסככה", ו"ההולכים"⁷³, והם מסייעת ארסטו.

ה. ערעור תיאוריית הפילוסופים כיצד נוצר העולם ומעלת ראית הנביאים מראיית השכל (יד)

ולָהֶם בְּהַתְחַלּוֹת - דְּעוֹת הַמְשֻׁטוֹת בְּשִׁכְלָ וְהַשִּׁכְלָ מִשְׁטָה בְּהֵן⁷⁴, כְּנִתְנֵם טַעַם לְסָבוֹב הַגְּלָגֶל שֶׁהוּא מְבַקֵּשׁ שְׁלֵמוֹת הַחֶסֶד לֹ, שִׁיְהִי מוֹל כֹּל צַד (=שִׁיְהִי פּוֹנָה לְכָל כִּיּוּן), וּמֵאֲחֵר שְׁלֵא יִתְכַן זֶה תְּמִיד וְלִכְלֵ חֶלֶק, יִבְקָשׁוּ בְּדֶרֶךְ בּוֹא זֶה אַחֵר זֶה. וְכֵהֲשַׁעְרָתָם בְּשִׁפְעִים הַשּׁוֹפְעִים מִהָרֵאשׁוֹן יִתְעַלֶּה (=הָאֱלוֹהִים), וְאִיךְ הַתְּחִיב מִהִיִּדְעָה (שֶׁל הַמְּלֶאךְ הָעֲלִיּוֹן שֶׁמוֹשְׁפַע מִהָאֱלוֹהִים) בְּרֵאשׁוֹן (=יִדְעֵתוּ אֶת הָאֱלוֹהִים שֶׁמְעֵלִי, הַתְּחִיב שִׁיּוֹשְׁפַע) מִלְּאֵךְ וּמִהִיִּדְעָה בְּעַצְמוֹ (=יִדְעֵת עֲצָמוֹ, הַתְּחִיב שִׁיּוֹשְׁפַע) גְּלָגֶל, וְהִדְרָגוּ עַד אַחַת עֶשְׂרֵה מִדְּרָגוֹת (שֶׁל מְלֶאכִים), וְעָמְדוּ הַשִּׁפְעִים אֶצֶל הַשִּׁכְלָ הַפּוֹעֵל (הוּא הַדְּרָגָה הָאֶחָת עֶשְׂרֵה) וְלֹא הַתְּחִיב מִמֶּנּוּ לֹא גְּלָגֶל וְלֹא מְלֶאךְ⁷⁵. וְדְבָרִים שֶׁהֵם מְנִיחִים אֶת הַדְּעַת פְּחוֹת מְסַפֵּר יִצְרָה, וְכִכֵּל זֶה סְפָקוֹת, וְאִין הַסְּכֵמָה בֵּין פִּילוֹסוֹף לְחֵבְרוֹ. אֲבָל יֵשׁ לָהֶם הַתְּנַצְלוֹת עַל כָּל פְּנִים, וְיֵשׁ לְשִׁבְחָם עַל מַה שֶׁהִסְקִיּוּ מִהַקְּשִׁיָּה גְּרִידָא, וְכִוְנוֹ הַטּוֹב (=שֶׁמּוֹ אֶת עֲשִׂיית הַטּוֹב כַּמְטָרָה), וְעָשׂוּ הַנְּמוּסִים הַשִּׁכְלִיִּים, וְהַתְּנַזְרוּ מִהָעוֹלָם (וְהַנְּאוֹתִיּוֹ), וְהֵם עַל כָּל פְּנִים בְּעֵלֵי יִתְרוֹן, הוֹאִיל וְאִין הֵם חִיבִים בְּקִבְלַת מַה שֶׁאֶצְלָנוּ (=מְסוֹרַת הַנְּבִיאִים), וְ(אִילוֹ) אֲנִי חִיבִים בְּקִבְלַת הַרְּאִיָּה, וְהַמְּסָרַת הַרְּצוּפָה אֲשֶׁר הִיא כְּרֵאִיָּה.

שאלות מנחות:

- + כאשר הפילוסוף מציג את התאוריות שלו בפיסיקה ובמטפיסיקה, השומע חש שהן מאומתות ומדויקות - מה גורם לכך?
- + האם השאלות שמעלה ריה"ל היו ידועות רק לריה"ל? מדוע חכמים בדורו ואחריו לא

הערות - ילמד ענוים דרכו

73 אנשי הסככה - כת הסטואים שמייסדה היה זנון מקיטיון. וההולכים - הפריטיטים, מתלמידי אריסטו (הערות פרופ' שורץ. ועיין בדברי מו"ר הגר"י שילת).

74 עיין במו"ב, כב, כד - שהעלה ספקות רבים במבנה העולם ובאופן היווצרות היקום על פי אריסטו, והדגיש עד כמה דברי אריסטו בעניינים אלו הם השערה בלבד. [ומה שכתב את הדברים בהל' יסודי התורה אין זה מפני שסבר שהם אמת מוחלטת, אלא מפני שמצווה על האדם להגיע לראת ה' ואהבתו וזה על ידי לימוד מדעי הטבע על פי מה שיש בדורו. ע"ש בתחילת פרק ב.]

75 עיין במאמר ד, כה, בסופו שהביא את הסבר ספר יצירה שהסביר כיצד נעשו דברים רבים ושונים מאל אחד על ידי הציורופים באותיות הו"ו, ושהפילוסופים הסבירו זאת על ידי תיאוריית השפעים. ועיין שם שריה"ל ערער על תיאוריה זו במספר שאלות.

- ערעדו על ההגמוניה של הפילוסופים בידיעת דברים אלו?
- ✦ מדוע לדעתך נזקק ריה"ל בספר זה לפרוס בהרחבה את דעות הפילוסופים ולא הביא רק את הקושיות עליהם? מה הוא בא להראות? למה זה חשוב?
  - ✦ האם לדעת ריה"ל ידיעת שאלות פילוסופיות אלו היא תנאי לדבקות באלוה?
  - ✦ האם לפי ריה"ל השאלות שמעלים הפילוסופים אינן חשובות? או שמא הוא רק חולק על הדרך להשיגן?
  - ✦ האם ריה"ל מעריך את הפילוסופים או מזלזל בהם?